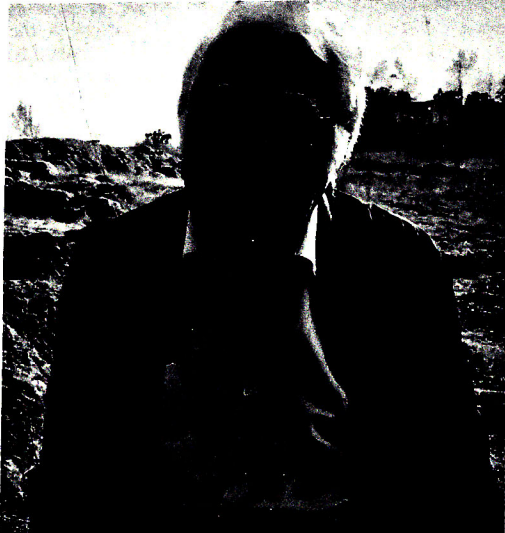

MÜHACİR RƏSSAMLAR

Avropa təhsili almış Şimali Azərbaycan rəssamlarının tərcümeyi-halında onların ilk professional rəssamlıq fəaliyyəti, ölkədən mühacirət etdikləri illərlə demək olar ki, üst-üstə düşür. Bunlardan yalnız üç rəssamın - Əlibəy Hüseynzadə, İbrahim Safi, heykəltaraş Zeynal Abdin Əlizadənin adını çəkmək kifayətdir.

Hamının yaxşı tanıdığı Əlibəy Hüseynzadə və İbrahim Safiyə keçməzdən əvvəl professional təhsil almış ilk Azərbaycan heykəltaraşı - Zeynal Abdin Əlizadə (Əliyev) haqqında danışmaq istərdim: o, İtaliyada Peru-

ci Zərif Sənətlər Akademiyasında oxuyub, yüksək "heykəltaraşlıq professoru" adını qazanıb. Bir vaxt arxitektor Mövsüm Əliyevin bu heykəltaraş haqqında məqaləsini "Qobustan" toplusunda dərc etmişdik, sonralar həmin almanaxdaca onun barəsində Nigar Abutalıbovanın yazısı çıxmışdı. Zeynal Abdin həmin vaxtlarda müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının atributlarından olan - poçt markalarının müəllifi idi, özü də Cümhuriyyət hökuməti tərəfindən Avropaya təhsil almaq üçün göndərilənlərdəndi. Mövsüm Əliyevin məqaləsi mühacir-heykəltaraş haqqında ilk və neçə illər ərzində yeganə yazı idi. Onun da adı başqa mühacirlər kimi, Qlavlitin qara siyahısına düşmüşdü. Bu yaxınlarda "Zerkalo" qəzetinin üç nömrəsində onun qohumu Zaur Əlizadənin Zeynal Abdin haqqında materiallarını maraqla oxudum.

Müəllif heykəltaraşın nəsil seçərəsi, ulu babaları, ailəsi haqqında ətraflı yazır, lakin onun sonrakı taleyi ilə bağlı materialların olmamasından, özü barəsində heç bir yeni məlumat ala bilmirik. Ceyhun Hacıbəylinin Zeynal Abdinə məktubları da maraqlıdır, Ramiz Abutalıbov onları Ceyhun Hacıbəylinin arxivindən əldə edərək məqalə müəllifinə verib. Həmçinin, o heykəltaraşın bir neçə şəklini və işlərini də müəllifə ötürüb. İlk heykəltaraşımız haqqında başqa materialların olmamasından, yalnız bu şəkillərin nəşri ilə kifayətlənməli olacağıq.

Əlibəy Hüseynzadəyə (1864-1940) gəldikdə isə, o, məlum olduğu kimi, nəinki Azərbaycan və Türkiyənin, bütün İslam Şərqinin mənəvi həyatında unikal hadisəydi. Filosof, tədqiqatçı-alim, şair və tərcüməçi, publisist

və həkim, ictimai xadim və rəssam Əlibəy ilk dəfə Türk, İslam və müasir dünya dəyərlərinə söykənən Azərbaycan və ümumtürk ideologiyasının əsası haqqında triadanın müəllifidir.

Sonralar bu triada pantürkizmin ideoloqu, Mustafa Kamal Atatürkün mənəvi atası hesab etdiyi Ziya Göyalp tərəfindən (türkcülük, islamçılıq, qərbçilik) bir qədər dəyişdirildi və belə də qəbul olundu. Otuz iki il ərzində Qafqazın Şeyxül-İslamı olmuş axund Əhməd Hüseynzadənin nəvəsi Əlibəy babasının təsiri altında böyümüşdü, çünki şeyx ruhani olsa da, geniş dünya görüşünə malik idi. Onun yaxın dostu ateist Mirzə Fətəli Axundzadə qeyd edirdi ki, "astronomiya, coğrafiya, riyaziyyat, tarix

və dini elmlər sahəsindəki biliklərinə görə Qafqazda onun tayı-bərabəri yox idi".

Uşaqlıqdan bir neçə şərq və rus dilini mənimsəyən Əlibəy rəsmə də meyl göstərirdi. Şəxsi etirafına görə, Peterburqda təhsil almağa gedərkən, əvvəlcə o, Rəssamlıq Akademiyasına daxil olmaq istəyir, lakin dəqiq elmlərə yiyələnmək arzusu üstün gəlir. Peterburq Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsinə daxil olub D.Mendeleyev, N.Beketov kimi böyük alimlərin müəllimlərini dinləyərkən belə o, Rəssamlıq Akademiyasındakı məşğələlərə də gedir.

Türkiyədə anadan olan və bu ölkənin ən məşhur rəssamlarından biri, Əlibəyin oğlu Səlim Turan atasının tələbəlik illərindən yazırdı: "Universitetin laboratoriyasında işləyərkən, elə bu laboratoriyada çalışan Aleksandr Ulyanovla (Vladimir İliç Leninin böyük qardaşı) dostlaşır. Belə məlum olur ki, Ulyanov laboratoriyada çara sui-qəsd məqsədilə partlayıcı maddə hazırlayırmış. Lakin sui-qəsd baş tutmur, Aleksandr tutulur və asılır, atam isə öz təhsilini yarımcıq qoyur, Qafqaza qayıdır, sonra isə Türkiyəyə gedərək, Hərbi Akademiyanın Tibb fakültəsinə daxil olur. Təhsilini bitirib Bakıya qayıdır, öz məsləkdaşları ilə birgə "Füyuzat" jurnalını, "Həyat" və "Kaspi" qəzetlərini nəşr etdirir. Həmin mətbəədəcə Maksim Qorki mürəttib-mətniyyəni işləyirdi. Yaxınlıqda yaşayan, gənc dərzi qadına vurulan Stalin də tez-tez mətbəəyə gəlmiş.

Türk sultanı Əbdülhəmidin devrilməsindən sonra konstitusiyon azadlıqlar elan olunur və atam həmişəlik Türkiyədə məskunlaşır" (Sitatı Səlim Turanın İstanbul rəsm qalereyası sərgisindəki kataloqundan gətirirəm).

Burada Əlibəy Hüseynzadə Turan soyadını qəbul edir, özündən neçə yaş kiçik olan çərkəz qızı Ədviyyə xanım ilə evlənir. Onların üç uşağı olur - böyük qızı Səidə, oğlu Səlim və kiçik qızı Feyzavər. Səidə Santur - riyaziyyat müəlliməsi olur, Səlim Turan və Feyzavər Alparsad isə atalarının rəssamlıq sənətini davam etdirirlər.

Əlibəyin "Bibiheybət məscidi" və babası Şeyxül-İslamın portreti Rüstəm Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin ekspozisiyasında saxlanılır.

“Bibiheybət məscidi” tablosunu o zamanlar xaricilər almaq istəyirdi, lakin milyonçu messenat H.Z. Tağıyev buna qarşı çıxır və “bizim məscidin şəkli vətəndə qalmalıdır” deyərək onun dəyərini ödəyir. Bununla da H.Z. Tağıyev və Əlibəy Hüseynzadə Azərbaycana daha bir mühüm xidmət göstərmiş olurlar.

Ötuzuncu illərdə bolşevik hökuməti bu məscidi partladır, lakin altmış ildən sonra, müstəqillik illərində H.Əliyevin təşəbbüsü ilə məscid həm də rəssamın tablosu əsasında bərpa edilir.

Əlibəyin bəzi işləri İstanbulda Feyzavər xanımın mənzilində saxlanılır. Bir neçə il bundan əvvəl dostlarımla - Türkiyədə yaşayan əslən azərbaycanlı, cərrah İbrahim Yıldırım və alim Əli Yavuz Akpınarla birlikdə Feyzavər xanımın mənzilinə gəldim və atasının bəzi işlərinin şəklini çəkdim. Ahıl yaşına baxmayaraq, Feyzavər xanım dipdiri, ünsiyyətçi, səliqəli və nəzakətli qadıncı. O, mənə öz işlərini, orijinal Şahrəmanı janrında - müxtəlif təsvirli qadın simalı mifik quşların reproduksiya olan açıqcaları hədiyyə etdi.

Mərhum Səlimlə isə bundan xeyli əvvəl, 1969-cu ildə Parisdə tanış olmuşdum. Bizi Türk jurnalistikasının patriarxı, bir müddət həyat yoldaşı Səbiyə xanım və qızı Ulduz ilə Bakıda yaşayan, xanımının vəfatından sonra Fransanın paytaxtına köçmüş Zəkəriyyə Sərtəl tanış etmişdi (Solçu əqidəsinə görə ona da Səlim Turan kimi Türkiyəyə qayıtmaq qadağan olunmuşdu). Sərtəl danışırdı ki, onlar qızı ilə Parisdə yaşayanda, Səlim onları muzeylərə aparar və dərin savada malik alim kimi rəsamlıqda müxtəlif avanqard cərəyanların estetik prinsiplərini izah edərdi. Səlimin özünü Parisə 1947-ci ildə, iki başqa türk rəssamıyla - Abidin Dino və Avni Arbaşla eyni vaxtda gəlmişdi. Üçü də solçu məsləyin tərəfdarı kimi kommunistlərə yaxın idilər, Nazim Hikmətlə dostluq edirdilər. Səlim deyirdi ki, Nazimlə sonuncu dəfə şairin ölümündən bir az əvvəl Parisdə görüşmüşdülər. Tarixin paradoksuna bax - panturkizmin ideoloqu məşhur Əlibəy Hüseynzadənin oğlu - Səlim Turan Türkiyədən kommunizm ideyalarının tərəfdarı kimi sürgün olunmuşdu. Və təkə o yox. Eləcə də məşhur milliy-

ətçi Nihal Atsızın oğlu Yağmur Atsız da solçu əqidəyə xidmət edirdi (Səhv eləmirəmsə, son zamanlarda o, “sağçı”laşıb).

Görkəmli kəmalçı Əhməd Ağaoğlunun nəvəsi, qatı milliyətçi Səməd Ağaoğlunun oğlu, - Karl Marksın “Kapital”ının və Mixail Şoloxovun “Sakit Don” romanının tərcüməçisi Təkdaş da kommunistdi. Bir vaxt ingilislər Əhməd Ağaoğlunu başqalarıyla birlikdə Malta adasına sürgün etmişdilər. Səməd Ağaoğlu Adnan Məndereslə birgə mühakimə olunmuşdu və bir neçə ilini məhəbbətdə keçirmişdi. Bir kommunist kimi Təkdaş da Türkiyə həbsxanalarından yan keçə bilməmişdi. Təkdaşdan soruşuram: sən, atan, baban bir-birinin müxtəlif siyasi əqidələrinə necə münasibət göstərdiniz? “Biz bir-birimizin ideoloji məsləyinə dərin hörmətlə yanaşırdıq və bir-birimizi çox sevirdik”, - deyərək Təkdaş cavab verir.

Parisdə yaşayarkən Səlim Turan sənətçilər elitası mühitinə düşür, ədəbiyyatçılardan J.P.Sarturla, L.Araçonla, P.Elyuarla, rəssamlardan Leopold Levi, Xartunq, Bazən, Pikasso, Jorj Brakla tanış olur. O, öz müəllimi Leopold Levi ilə birgə Jorj Brakin evində olur. Səlimin sözlərinə görə, Brak heç kimlə ünsiyyət saxlamırdı və çox təkəbbürlü idi. Ondan fərqli olaraq, Pablo Pikasso Parisdə elə ilk tanışlıqda Səlimə olduqca təvazökar təsir bağışladı. Şəkil çəkdirəndə isə Pikasso göz-qaş oynadı və müxtəlif pozalar alırdı. Sonralar Fransanın cənubuna köçən Səlim Pikasso ilə qonşu olur və onu tez-tez kafedə qəhvə içməyə, nahara dəvət edir. Bir gün Pikasonun Valorisdəki emalatxanasına Mark Şaqal gəlir. Şaqal at şəkli çəkməyə çalışır, lakin bu, onda nəyə görə əlünmür. Və bu zaman Pikasso fırçanı götürür və tez bir eşşək şəkli çəkir.

Səlimin sözlərinə görə, Lui Araçon - realist sənətin tərəfdarı idi, bir “nonfigurativ” kimi Pikassonu sevmirdi. Səlim Turan - Türkiyədə realist idi, Parisdə isə nonfigurativ rəsamlığa və heykəltaraşlığa üstünlük verirdi. Səlim Turanla görüşməyim və ətraflı söhbətlərimiz barədə bir vaxt Fransa haqqında yol qeydlərimdə yazmışam. Səlimə fransız dilinə tərcümə olunmuş “Mən, sən,

o və telefon” hekayəmi bağışlamışdım. Bir neçə ay keçəndən sonra Azərbaycandan Parisə turist qrupu gəndə, Səlim Turan unudulmaz sərimiz Məmməd Arızın vasitəsilə bu hekayəmin motivləri əsasında çəkdiyi tablosunu mənə göndərdi. Bu, mənim üçün çox əziz olan, gözəl insan və istedadlı rəssam Səlim Turanla unudulmaz görüşlərimizi xatırladan hədiyyə evimin divarından asılıb.

Tezliklə Səlimin Azərbaycanla əlaqələri yarandı. O zamanlar Nizami muzeyinin direktoru işləyən fədaqaralim Abbas Zamanov Səlimlə məktublaşmağa başladı və o, şərq şairlərindən çəkdiyi portretləri muzeyə hədiyyə göndərdi. Bunlardan - Molla Pənah Vəqifin portretinin reproduksiyası “Лик Азербайджана” kitabımın birinci cildində yer alıb.

İkinci dəfə Səlimlə artıq Türkiyədə, ölkəyə gəlişinə qadağalar götürüldükdən sonra (başqa siyasi mühacirlər kimi) görüşdük. İstanbulun Bəbək rayonunda Turqay qalereyasında Səlim Turanın rəngkarlıq və heykəltaraşlıq işlərinin sərgisi açıldı. İndi Türkiyədə yaşayan və işləyən operator Zaur Məhərrəmov bizim mühacirlər haqqında film çəkdi. Bu çox mühüm filmi, təəssüf ki, məndi problemlərin ucbatından indiyə qədər də sona çatdırmaq mümkün olmayıb. Zaurla birgə sərgiyə getdik və Səlim bizi qardaş kimi səmimi qarşıladı. Zaur bu görüşü ləntə alıb.

Sərgidə məşhur dram aktrisası Dilek Türkerlə tanış olduq, o, bizi Ataol Bəhramoğlunun pyesi əsasında Nazim Hikmət haqda tamaşaya dəvət etdi. Növbəti gün biz Səlim, Zaur, dostum, tərcüməçi İldəniz Qurtulanla birgə Əlibəy Hüseynzadənin Qaraca Əhməd qəbiristanlığındakı qəbrini ziyarət etdik. O vaxtlar Azərbaycanda Əlibəyin dəqiq ölüm tarixini bilmirdilər və mən qəbrin üzərindəki yazının üzünü köçürtdüm: “Tibb fakültəsinin müəllimi, həkim Əli Turan Hüseynzadə (1884-1940)”. Aşağı hamımız teatrdə “Mutlu ol, Nazim” tamaşasında idik. Bu monodramı bir nəfəse əvvəldən axıradək Dilek Türker oynadı. Onda düşündüm, biz kommunist Nazim Hikmət haqqında tamaşaya baxırıq: Səlim Turan - panturkizmin ideoloqu Əlibəy Hüseynzadə-

nin oğlu, İldəniz - “Müsavat” partiyasının İrandakı nümayəndəsi Əjdər Qurtulanın oğlu atası Əjdər QULAQIN cəhənnəmdən keçmiş və möcüzə nəticəsində xilas olmuşdu (Buna görə də Qurtulan soyadını götürmüşdü - yəni xilas olan, azad olunan). Və mən - müsavat nazirinin nəvəsi və sovet nazirinin oğlu. Nazim üçün bütün yolların bağlı olduğu İstanbulda tamaşaya baxırıq. Bu dəlicəsinə sevdiyi şəhərə dəli bir həsrəti Nazim özüylə qəbrə apardı. Və budur, ölümündən bir neçə il keçdikdən sonra İstanbulun lap mərkəzində teatr səhnəsindən onun ölməz şeirləri səslənir. Bütün siyasi qadağalar, bütün siyasi çağırışlar həqiqi sənətin gücü qarşısında acizdir, gec-tez istənilən maneəni aşır və oxucuya, tamaşaçıya, dinləyiciyə çatır. Və nəhayət Səlimlə bağlı olan sonuncu kədərli xətiyə.

Bu hüznü xəbər Parisdən gələndə mən İstanbulda idim: Səlim Turan vəfat etmişdi. Cənəzəni İstanbula gətirmişdilər, dəfn mərasimi Atatürk Mədəniyyət Mərkəzində baş tutdu. İstanbuldakı o vaxtkı Baş konsulumuz - şair və Nazim Hikmətin pərəstişkarı Abbas Abdulla - böyük əklil sifariş verdi, həmin vaxt orada yaşayan Tofiq Məhərrəmoğlu (Tofiq Abdin) və mən konsulla birgə Atatürk Mərkəzinə getdik. Çıxışçılar siyahısında adım yox idi, ancaq bizim təkidimizdən sonra mən çıxış etdim. Səlim Turanın vətəni adından danışdım. O vətən ki, onu görmək heç bir vaxt ona müəyyən olmasa da, içində həmişə hansısa gizli bir vətən həsrəti yaşadırdı.

***

Türkiyənin ən məşhur rəssamlarından biri İbrahim Safi (1898-1983) Naxçıvanın Baş Nəraşen kəndində anadan olub. Onun atası - Qafar Səfiyev şair idi.

Mən İbrahim Safi haqqında eşitmişdim. Onun bəzi işlərinin surətini görmüşdüm, lakin bu rəssam haqqında bilgilərim elə bununla da məhdudlaşmışdı. Bir gün necə oldusa, dostum Ataol Bəhramoğlunun evində onun o vaxtkı həyat yoldaşı sənətsünas Lüdmiladan İbrahim Safi haqqında soruşdum. Aydın oldu ki, Lüdmilanın bu rəssam haqqında geniş məlumatı var. Və həтта onun haqqında bir neçə məqaləsi yayımlanıb. Lakin o dedi ki, İbrahim və onun yaradıcılığı haqqında daha çox professor

Ənvər Tale Çətin məlumatlıdır. Ənvər bəy həkimdi, lakin məşhur rəsm kolleksiyası var. O, mərhum rəssamın pərəstişkarı və yaxın dostu idi. Onun işlərinin böyük kolleksiyasını toplamışdı, İbrahimin ölümündən sonra isə öz vəsaiti hesabına onun böyük albomunu nəşr etmişdi.

Lüdmila mənə Ənvər bəyin telefon nömrəsini verir, ona zəng edirəm və növbəti gün biz sərgidə görüşürük. O, mənə İbrahim Safinin yüksək poliqrafik səviyyədə nəşr olunmuş albomunu hədiyyə edir. Ənvər bəyə ürək-dən minnətdarlıq edirəm və albomu vərəqləyə-vərəqləyə rəssamın işləri və tərcümeyi-halıyla tanış olmağa başlayıram.

Giriş sözündə Ənvər Tale Çətin özünün İbrahim Safi ilə tanışlığından bəhs edir; bir vaxt o, həkimin rəngkarlığına sevgisini görüb, ona rəssamlıq sənətini öyrətməyi təklif edibmiş. Mən sənəti çox sevirəm, lakin rəssam olmaq üçün özümdə bu keyfiyyətləri görmürəm - deyər Ənvər bəy cavab verib.

Ənvər bəy çox zəngin olmasa da, uzun illər, İbrahim Safiylə tanışlığı boyu hər dəfə rəssamın bir əsərini alır və nəticədə onun işlərinin tam kolleksiyasına sahib olur.

Albomda yer alan materiallardan öyrəndim ki, uşaqlıqdan rəssamlığa meyl hiss edən İbrahim 1913-cü ildə Moskva gedir və Rəssamlıq Akademiyasına daxil olur. Yadıma düşür ki, həmin illərdə Üzeyir Hacıbəyli də əvvəlcə Moskva, sonra isə Peterburqda professional təhsil almışdı. Həm İbrahim Safi, həm də Üzeyir bəy maddi çətinliklər ucbatından öz təhsilini yarımçıq qoyub vətənə dönmək məcburiyyətində qalıblar. 1918-ci ildə İbrahim Qafqaz İslam ordusunun tərkibində Azərbaycanı tərk edir və həmişəlik Türkiyədə məskunlaşır. Tarixdə feilin şərt şəkli olur. Amma mən qeyri-ixtiyari düşünürəm: görəsən, İbrahim Safi mühacir olmasaydı, Azərbaycanda qalsaydı, nə olardı? Sonralar Türkiyədə özünü göstərən böyük rəngkarlıq istedadı ilə onu nə gözləyərdi. Bəlkə də o, Üzeyir bəyin musiqidə qazandığı zirvəni təsviri sənətdə əldə edərdi. Ancaq bəlkə də onun taleyi 37-ci ilin repressiya qurbanlarından olan Hüseyn Cavidin, Abbas Mirzə Şərifzadənin, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin taleyi kimi olardı.

Moskvadakı təhsili zamanı o, “peredvijniklərin” sənət prinsipləriylə tanış olmuşdu. Ona görə də rus rəngkarlıq məktəbinə bağlanmışdı. Sənətdə pərəstiş etdiyi Repin idi, bəlkə elə buna görə İbrahim Safi (hərçənd onun bəzi işlərində fransız impressionistlərinin təsiri də duyulur), Qərb, qismən də Türk rəngkarlığını avanqard, nonfigurativ, mücərrəd rəngkarlıq dalğası bürüyən zamanlarda sırf realizmə meyilliyini qoruyub-saxlamışdı.

Öz yaradıcılıq prinsiplərini İbrahim Safi bu sözlərlə ifadə edirdi: “Sənətdə mənim kredo rəngkarlıqda gözəlliyi tapmaq, eləcə də bu gözəlliyi yaratmaqdır. Əgər mən gözəllikdən zövq alırsam, onu başqalarına da çatdırmalıyam. Sənət xalqa yaxın, rəsmlər onun üçün ölçə-tan olmalıdır. Ona görə də mən realist rəssamam”.

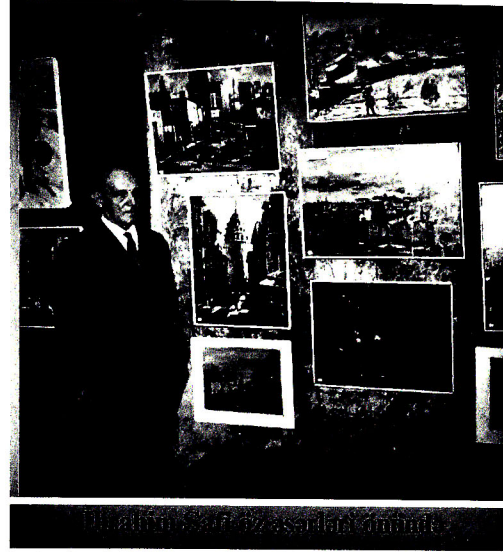
Peyzajlarında, natürmortlarında, portretlərində - hamısında İbrahim Safi realizmə meyillidir, lakin fotoqrafik dəqiqliklə yox, yaradıcı şəkildə ifadə etməklə. İstanbul müxtəlif yerlərinə həsr olunmuş peyzajlarında bu şəhərə vurğun rəssamın poetik ruhu meydana çıxır.

İbrahim Safinin yaradıcılıq taleyi uğurlu olub. Özünün etirafına görə, belə reklam edilmək çox az rəssamlara nəsib olub. Türkiyə hakimiyyəti onu Roma və Vyana-yə təcübə keçməyə göndərir. Türkiyədə və xaricdə rəssamın yüzdən çox sərgisi baş tutub. Türkiyədəki sərgilərindən başqa, onun vernisajları Avropa ölkələrində və ABŞ-da təşkil olunub.

Uğurlu şəxs olaraq, İbrahim Safi xoşbəxt idimi? İbrahim Safi haqqında məqalənin müəllifi sənətsünas Ziyadxan Əliyev yazır: “Dostlarının dediklərinə görə, o, hara gedirdisə, harada yaşayırdısa, çarpayısı üzərində həmişə onun əbədi vətən həsrətini azaltmağa kömək edən peyzaj talisman kimi asırdı. Bu çoxdan bəri qədim Naxçıvan diyarının simvoluna çevrilmiş İlandağın təsiri idi. Deyilənlərə görə, hər dəfə bu tablo barədə söhbət düşəndə, onun gözləri dolardı”.

Sənətkar və zaman. Sənətkar və hakimiyyət. Bunlar əbədi problemlərdir. Konkret mövcud olduğu, yaşadığı illərdə sənətkar əksər vaxt zamandan asılıdır, onun taleyini isə çox vaxt dövlət həll edir. Lakin sənətkarın baş-

qa imtiyazları da var, onun yolunu kəsən və zəhərləyənlərin sümükləri çoxdan çürüyəndən sonra belə o, zaman xaricindəki gücü, adı və işi ilə yer üzündə yaşayır. Bununla belə sözün tam mənasında sənətkar bu dünyadan daha qüdrətlidirmi?

Cənubi Azərbaycan rəssamları Əkbər Behkəlam və İbrahim Əhrari şah rejiminin havasızlığında boğularaq öz ölkələrini - İrani tərk etmək məcburiyyətində qalmışdılar. Lakin bir müddət sonra rejim devrildi və şahın özü qaçmaqla xilas oldu, hər iki rəssam isə müxtəlif ölkələrdə öz sənətləri ilə insanları sevindirərək, Qərbi Berlinə sərbəst şəkildə işləyirlər. İbrahim Əhrari ilə mən Bakıda onun Azərbaycana gəlişi zamanı tanış olmuşdum. Bir neçə ildən sonra artıq onunla Qərbi Berlinə görüşdük. Elə oradaca Əkbər Behkəlamla tanış oldum. Hər iki rəssam öz böyük albomlarını mənə bağışladılar. Bakıda bu albomların mətnlərini alman dilindən tərcüməyə verdirdim və “Qobustan” toplusunda “iki Azər-

baycan rəssamı” başlığı altında dərc etdim. “Qobustan”ın başqa nömrəsində isə İbrahim Əhrari haqqında Elçin Şıxlının məqaləsi çap olunub.

Əkbər Behkəlam 1944-cü ildə Təbrizdə anadan olub. Təbrizdə İncəsənət Məktəbini bitirdikdən sonra, İstanbulda İncəsənət Akademiyasında təhsilini davam etdirib, burada o, məşhur türk rəssamı, professor Bədr Rəhim Əyyuboglundan ən yaxşı şagirdiydi. 1974-cü ildən 1975-ci ilə qədər Təbriz və Tehrandə dərslər deyir. 1976-cı ildən Qərbi Berlinə yaşayır və işləyir. Müxtəlif ölkələrdə çoxlu sərgilərdə iştirak edir.

Behkəlamın albomlarından biri (onlar mənə üç dənedir) Kristo Tebbenin giriş məqaləsi ilə açılır. “Bu sərgi bizi İrandan olan rəssamın Qərbi Berlinə yaratdığı tabloları ilə tanış edir” - deyər müəllif yazır və onu da xüsusi vurğulayır ki, Behkəlamın işlərində çox vaxt əsasən Şərqi ölkələrindən çıxan qasterbayterlərin məskunlaşdığı Berlin rayonu - Kroysberq mövzusu mövcuddur.

“Onun rəsmləri iki müxtəlif qitədə, eyni zamanda Kroysberq üçün aktual olan ikiminillik tarixin, iki mədəniyyətin sintezini özündə əks etdirir. Əkbər Behkəlam öz mədəni orijinallığını qoruyub-saxlayır və eyni zamanda özünü yeni mədəniyyətdə, yaşadığı realitərlə tanış olmaqdan məhrum etmir. O sübut edir ki, mənəolərdən keçirdilər milli mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini, fərqlərini göstərməli, fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsinə və birləşməsinə ifadə etməlidir. Əkbər Behkəlam anladır ki, biz birgə yaşamağı öyrənməliyik, təkcə Kroysberqdə və müxtəlif mədəniyyətlər arasında yox, onlarla birgə”.

Əkbər Behkəlamın albomunda yer almış avtobiografik qeydlər də böyük maraq doğurur.

“Mən qızılgüllər və bülbüllər ölkəsi adlanan bir ölkədə anadan olmuşam. Bəlkə də çiçək açan qızılgüllər qalıb, lakin bülbüllərsə çoxdan susub. Bir halda ki, bülbül siyasi inqilabın simvoludur, deməli, bir daha qızılgüllər haqqında oxumamalıdır”.

Sonra Ə.Behkəlam qeyd edir ki, onun ölkəsi özünün mədəniyyəti, tarixi, xalq sənəti və təbii sərvətləri ilə zəngindir - təəssüf ki, indi kasıblığın və aclığın hədsiz

miqyası ilə seçilir.

“Mən 1944-cü ildə xalçalar şəhəri, qırmızı dağlarla əhatələnmiş, sərt qışı və isti yayı olan İranın şimalında Azərbaycanın paytaxtı Təbriz şəhərində anadan olmuşam - deyərəssam yazır. Mən anadan olanda, valideynlərim çox cavan olub, atamın 18, anamın isə 14 yaşı var idi. Anam valideynlərinin razılığı ilə başqası ilə nişanlanmışdı, lakin sonra atamla tanış olanda ona qoşulub qaçmışdı. Mən bir dəfə anamdan soruşdum: “Nəyə görə sən birinci oğlana erə getmədin?” - Ah - o göy gözlü sarışın oğlan idi. Atamın isə gözəl qara saçları var idi. - deyərə cavab vermişdi”.

Əkbər Behkələm özünün məktəb illərindən acı bir duyğu ilə yazır. Hələ dünən o uşaqlarla öz ana dilində

oynayırdı, danışırdı, bu gün isə məktəbdə tamamilə başqa dili öyrənməlidir. “Məktəbdə biz yalnız fars dilində yazıb danışmalı idik. Mən rəsm çəkməyə başladım. Mənə rənglərdə və cizgilərdə özümü ifadə etmək daha asan idi, nəinki başqa dildə. Yalnız bir arzum var idi - rəssam olmaq”.

Amma əvvəlcə o, ikiillik hərbi xidməti keçməli idi. “Lakin bir azərbaycanlı kimi, mən hərbi xidməti Azərbaycanda deyil, Kürdüstanda, yaxud ölkənin başqa bir hissəsində keçməli idim.

Şahın siyasəti İranın farslaşdırılması, vahid fars millətinin yaradılmasından ibarət idi. Azlığa məxsus orijinal mədəniyyətin boğulması, mümkün qədər sıxışdırılması məqsədilə, öz dillərində danışmaq və nəşr olunma-

ğa rəsmi qanunla icazə verilmirdi”.

“Yalnız fars dili mövcud idi. Həm məktəbdə, həm qəzetlərdə, həm də poeziyada. Bütün bunların arxasında təhlükə var idi ki, azlıq siyasi cəhətdən müstəqil olmaq istəyər və ola bilər, - deyər qeyd edir”.

O, ölkədən qaçmaq və rəsm çəkməyi öyrənmək istəyirdi. AFR-ə getməli olur. Lakin rəssam həm dili bilmədiyinə, həm də burdakı yad həyat tərzindən sıxıldığına görə özünü narahat hiss edir. O, evə qayıtmaq qərarına gəlir, İstanbul üzərindən uçar. “Mən burada kiçik fasilə vermək istəyirdim. Kiçik fasilə beş il çəkdi”.

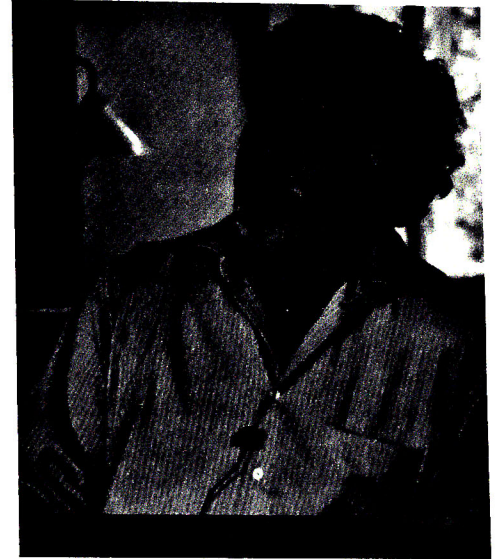
İstanbulda o, Rəssamlıq Akademiyasına daxil olur. “Mənə məşhur türk rəssamlarından biri, professor Bədr Rəhmiden dərs almaq nəsis oldu. O, mənə rəsm çəkməyi, yaşamağı və özümü tapmağı öyrətdi. Həyatımda digər vacib məqam Nazim Hikmətin şeirlərilə tanışlığım idi. Türkiyə mənim ikinci vətənim oldu”.

Son təhsilini aldıqdan sonra Ə.Behkələm İrana qayıdır, bir neçə vaxt Tehranda Rəssamlıq Akademiyasında dossent işləyir, lakin burada da çox tab gətirə bilmir. Bu, şah rejiminin ən güclü əsarət dövrü idi. “Bir çox ziyalıları həbsə atdılar, dostları yalnız zirzəmilərdə işləyə bildilər və heç nəyi sərgiyə çıxarda bilmirdilər, şairlərə 300 sözdən istifadəni qadağan etmişdilər”.

Behkələm hələ də ümidini itirmir, inanır ki, öz doğma şəhəri Təbrizdə normal yaşaya və işləyə bilər. Təbrizdə məktəb müəllimi kimi işləməyə razılaşır. Lakin tezliklə SAVAK tərəfindən daimi nəzarət, basqı hiss edir.

“Bir rəssam kimi işləməkdən ötrü, şəraitin olması üçün vətəni tərk etməli idim. Mən öz ruh düşkünlüyümə, zülm qarşısında qorxuya qalib gəlmək istəyirdim, bu günə qədər yaratmadığım rəsmləri çəkmək istəyirdim”.

Dostlarının köməyi ilə o, Qərbi Berində məskunlaşır və bir rəssam kimi hər şeyi təzədən başlayır. Ə.Behkələm məşhur “Persopolis” dipdixini yaradır. Qədim şəhər olar Persopolisin xarabalıqlarının relyefi və mozaikası üzərində qurulmuş tablo - son dərəcə müasir mövzudur. Bir çox başqa işlərində olduğu kimi, bu əsər-

də də rəssam zülmə və əsarətə qarşı üsyan edir, zorqurlarına acıyır, kütlələri etiraz etməyə və mübarizəyə çağırır. Canlı insan kütləsinə qarşı zülmü və qəddarlığı təcəssüm etdirən qeyri-iradi, simasız (simaların yerində qadağan işarələri) güc durur.

Tabloların birində canlı əl demir “ələ” toxunur, burada Mikelancelonun məşhur “Dünyanın yaradılışı” freskasının kompozisiyasından istifadə olunub. Sosial ədalətsizliklə, insanların bərabərsizliyi, birinin dilənçi və kasıb, digərinin dəbdəbəli həyatı, kütlələrin qiyamı və bu mübarizənin qəddarcasına boğulması, əmansız cəza verənlərin gücüllə üzləşən Behkələm Qərb sivilizasiyasına da kifayət qədər tənqidi yanaşmağa başlayır.

“Qərbi Berində evlər boşalır, hərçənd ki, mənzillərə böyük ehtiyac var, - deyər rəssam kədərlənir - mən başa düşə bilmərəm, nəyə görə evlər dağılır, nəyə görə buldozərlər çoxmərtəbəli binaları dağıdırlar. Mənə elə gəlir ki, divarlar və dayaqqlar qışqırır. Mən tanış evlərin xa-

rabalıqlarını görəndə, oğlumun necə ağladığını unutma-ram”.

Və bu ağrı, bu “qışqıran divarlar və dayaqlar” Əkbər Behkələmin tablolarında əks olunub. Bu qədar evsiz insanların fonunda boş və dağıdılan evlərlə bağlı vəziyyət tanış süjet deyilmi?

Behkələmin bəzi monumental işləri Berlində Kroysberg rayonunun hündür evlərinin divarlarını bəzəyir. Bəlkə elə bu, evləri fiziki və mənəvi buldozərlərin təzyiqindən xilas etmək, qorumaq cəhdidir.

+++

İbrahim Əhrari 1938-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Urmiya şəhərində anadan olub. 1966-cı ildən Qərbi Berlində yaşayır. Rəssamın AFR-də, Fransada, Niderlandda, Türkiyədə, İranda, Pakistanda, Əfqanıstanın şəhərlərində sərgiləri baş tutub.

Özünün tərcümeyi-halında Əhrari qeyd edir ki, hətta öz adı belə ona məxsus deyil. Ona hələ rəssam doğulmamışdan uşaq yaşında ölənlər böyük qardaşının adını veriblər. Hətta o, öz doğum gününü də bilmir və bu günü I mayda qeyd edir.

Əhrarinin uşaqlığı İkinci Dünya müharibəsinə və Cənubi Azərbaycan milli hökumətinin qısa mövcudluq dövrünə təsadüf edir. (1945-ci ilin dekabrından 1946-cı ilin dekabrına qədər). Bu, xalqımızın, yüksək mənəvi inkişaf dövrü idi - deyər Əhrari xatırlayır. İbrahimə birinci sinifdən məktəbi doğma Azərbaycan dilində oxumaq nəsib olur. Cənubi Azərbaycan muxtariyyəti hiyləgərcəsinə və qəddarcasına şah qoşunları tərəfindən darmadağın ediləndə, azərbaycanlıları doğma dildə danışdıqlarına görə çubuqla cəzalandırırdılar. İbrahim Tehran universitetində sözsüz ki, fars dilində ali təhsil almağına baxmayaraq, bu dil indiyə qədər onun üçün yaddır.

Bütün bunlara baxmayaraq, Əhrari hesab edir ki, onun bir şeydə bəxti gətirib: rəssamlıq təhsili alıb. Baxmayaraq ki, həmin dövrdə atası onu Hüquq fakültəsində oxumağa məcbur edirdi. Məşhur rəssam olanda isə Əhrari rəsmi idarədən dəvət alır. Ona hakimiyyətdə olan şah partiyası üçün plakat çəkməyi təklif edirlər.

Əhrari bundan imtina edir, plakat çəkməyi bacarmadığını bəhanə edir. Bundan sonra şübhəli şəxs kimi qara siyahıya düşür. Mənəvi təzyiqlərə və daimi təqiblərə dözməyərək, İbrahim Əhrari vətəni tərk edir və Qərbi Berlində məskunlaşır.

Boğucu mühitdə sərbəstliyin itirilməsi və azadlığa çıxmaq cəhdi rəssamın demək olar ki, bir çox tablolarının əsas motivinə çevrildi. Bunu rəssamın özü də avtobiografik qeydlərində vurğulayır: “Hər bir insan öz daxili aləminə dalararaq, bu rahat dünyada sakit yaşamaq istəyir. Lakin bu mümkün deyil. Ətrafda baş verən hadisələr daima bu gizlin dünyaya nüfuz edir, insanın daxili sakitliyini pozur. Dörd divar arasında azadlıq ola bilməz. İnsan bu divarlar arxasında qorunaraq, sakitlik əldə etməyə çalışsa da, bu, saxta sakitlikdir.

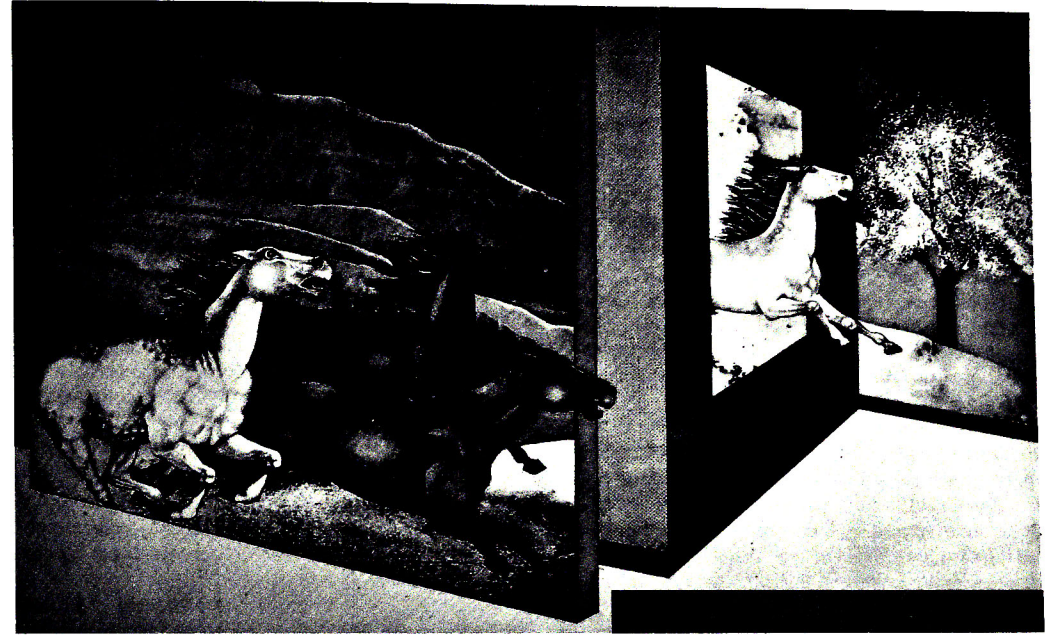
Öz tablolarımda mən həmişə bu divarları təsvir edirəm. Bu divarlar arasındakı insanları isə mən qəfəsdə olan quş kimi çəkirəm. Onlar azadlığa çıxmağa çalışırlar, lakin buna mübarizə aparmadan çatmaq olmur. Mənim işlərimdə azadlığa çıxmağa cəhd edən insanlar ya at şəklində, ya da quş və yaxud da balıq kimi təsvir olunurlar”.

Və həqiqətən də müasir interyerdə döşəmədəki balığı və yaxud da tablounun çərçivəsindən çıxmağa çalışan atları unutmaq mümkün deyil. Onlar kompozisiya həllinin gözlənilməzliyi ilə, qapalı məkandan genişliyə çıxmağa çalışmağın yenilməzliyi ilə yadda qalır. Əhrarinin rəsmləri acı simvolik mənəyilə doludur; misalçün, qəfəsi tərk etmək imkanı olan bir quş bunu etmir. Əsərdə olduğu bu illər ərzində o, azadlıq hissini də itirir.

İbrahim Əhrari tez-tez Bakıya gəlir, Azərbaycanın müasir mədəniyyəti ilə çox maraqlanır. Onun bir çox işləri Nəsimi, Rəsul Rza, Hüseyn Arif, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri kimi şairlərin şeirlərini özündə canlandırır. O, bizim rəssamlarımız ilə də dostluq edir və sıx təmas qurur.

Eyni zamanda İbrahim Əhrarinin yaradıcılığı Əkbər Behkələm kimi ictimaiyyətin, ilk növbədə Azərbaycan rəssamlarının diqqətini cəlb edir.

Görkəmli rəssamımız Rasim Babayev Əkbər Behkə-

lamin və İbrahim Əhrarinin Qərbi Berlindəki tabloları ilə tanış olaraq, onları layiqincə qiymətləndirmişdi. Onun işlərində o müəlliflərin ürək döyüntülərini, vətən həsrətini hiss etmişdi. Rasim Babayev yazırdı: “Rəssama vətəndən məhrum etmək olmaz. - İncəsənət vətənsiz mövcud ola bilməz”.

+++

Vətəndən uzaqlarda, Parisdə Cənubi Azərbaycandan olan iki rəssam Davud və Eyyub İmaməddin qardaşları yaşayır və işləyirlər. Davud 1944-cü ildə Təbrizdə anadan olub. Təbrizdə, Tehrandə və Parisdə rəssamlıq təhsili alıb. Bir çox beynəlxalq sərgilərin iştirakçısıdır, 1975-ci ildən Parisdə yaşayır. Tərk etdiyi vətənin ağaclarını çəkərək Davud sanki doğma torpağa qovuşur.

Eyyub isə 1950-ci ildə Təbrizdə anadan olub. Təbrizdə və Tehrandə təhsil alıb, 1984-cü ildən Parisdə yaşayır. Təsviri sənətin müasir cərəyanlarına meyli edir.

1986-cı ildə YUNESKO-nun binasında İmaməddin qardaşlarının sərgisi baş tutub.

Davud və Eyyub Bakıda Mirzə Fətəli Axundzadənin yubileyində iştirak ediblər.

+++

Ömrünün böyük bir hissəsini Moskvada keçirmiş məşhur Azərbaycan rəssamı Cahid Camal mühacir rəssamlara aid etmək çətindir. Vahid ölkə - SSRİ və onun paytaxtı Moskva idi. Bununla belə onun bəzi işlərinin surətini və onun haqqındakı qısa məlumatı mühacirlər haqqında bu esməmə daxil etməyi özümə borc bilirəm. İstənilən dövətdə insan, bu ilk növbədə sənətkarlara aid-

dir, öz tarixi vətənidən uzaqda yaşayırsa, özünü mühaçir hiss edir. Qarabağın yetirməsi Cahid Camal Moskvadan başqa iki il Monqolustanda yaşayıb, Ulan-Bator pedaqoji institutunda rəssamlığın şəklil və metodikasını üzrə dərslər deyib, 1967-ci ildə iki ay Qobi səhrasında səyahət edəlib. Bu zaman kəşfi demək olar ki, rəssamın yaradıcılığında vacib mərhələydi. Rəssamın Monqolustan silsiləsi bir çox şəhərlərdə müxtəlif sərgilərdə nümayiş etdirilib. Bir çoxlarının fikrincə, yeknəsək Qobi səhralıq Camalın tablolarında canlı boyalarla qaynar həyat kimi təsvir olunub.

Cahid Camalın "Monqolustan suitası"nı məşhur rus yazıçısı Konstantin Simonov da yüksək qiymətləndirmişdi. "Иностранная литература" jurnalının əlavəsində rəssamın işlərinin reproduksiyalarına giriş sözü kimi, "Sevgi etirafı" məqaləsində yazıldı: "Dağlıq Qarabağdan çıxan kəndli oğlu doğma kəndindən uzaq Monqolustana qədər min kilometr ərzində özünü bir rəssam kimi tapmışdır".

Əgər Cahid Camal bir rəssam kimi özünü uzaq Monqolustanda tapmışdısa, Şəkiddən olan Asim Rəsuloğluna isə böyük uğur 1987-ci ildə beynəlxalq müsabiqədə birinci mükafata layiq görüldüyü Yaponiyada gəlmişdi. 80-ci illər nəslinin nümayəndəsi olan Asim Rəsuloğlu Bakıda Əzim Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbini bitirərək, öz təhsilini Minskdə İncəsənət Universitetində davam etdirmişdi. İndi Türkiyədə yaşayır və dərslər deyir. Həm Tintaretonun, həm də Kandinskinin pərəstişkarı olan A.Rəsuloğlu öz yaradıcılığında klassik ənənələrlə müasir sənətin yeni cərəyanlarını uyğunlaşdırmağa çalışır.

Haqqında söhbət açmaq, ən başlıcası onun bəzi işlərini təqdim etmək istədiyim daha bir mühaçir rəssam indi Almaniya yaşayan və işləyən - Əşrəf Heybətovdur. Yaxşısı budur, təqdimatı böyük qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun sözləriylə edək. Mənə göndərdiyi məktubların birində Ç.Aytmatov yazırdı: "Əziz, qələm yoldaşım Anar! Uzun illərin qarşılıqlı əlaqəsi və bir-birimizə simpatiyamız belə bir xahişlə sənə müraciət etməyə imkan verir. Həmyerlin, iste-

dadlı rəssam Əşrəf Heybətovu (Onun sözlərinə görə, siz Bakıda, Moskvada, bu yaxınlarda Parisdə Xarici Dillər institutunda görüşmüşünüz) yaxşı tanıyırsan. Mənə ruhca və dünyagörüşcə yaxın olan Əşrəfin yaradıcılığını çoxdan izləyirəm. 1994-cü ildə Benilyuksda səfir olanda Lüksemburqda onun şəxsi sərgisini açdım. Onun Azərbaycanın mədəni imicinin möhkəmlənməsinə kömək edən yaradıcı və ictimai fəaliyyəti Azərbaycanın Almaniya səfirinin, Rusiya və Türkiyənin baş konsullarının dəstəyini və hörmətini qazanmışdı.

Onun yaratdığı "11 sentyabr. Nyu-York" əzəmətli pannosu Amerika xalqına hədiyyə olaraq verilmişdi. Bu yaxınlarda o, Nyu-York merindən minnətdarlıq məktubu aldı. Mən sənədən bir dost, qələm yoldaşım və Azərbaycan parlamentinin Mədəniyyət komitəsinin sədri kimi xahiş edirəm, Azərbaycanın Əməkdar rəssamı Əşrəf Heybətovun "Şöhrət" ordeni ilə təltif edilməsi məsələsinin həllinə kömək edəsən. 2001-ci ildə Azərbaycanın Almaniyaadakı səfiri Q.Sadıqov tərəfindən ona əlli illiyi və yaradıcılıq fəaliyyətinin otuz illiyi ilə bağlı pul mükafatı təqdim edilmişdi. Lakin bu vaxta qədər də bu məsələ həll olunmayıb.

Əminəm ki, sizin respublikada nüfuzunuz imkan verir ki, dostumuz, YUNESKO beynəlxalq federasiyasının üzvü Əşrəf Heybətova dəstək göstərsiniz.

Hörmətlə Çingiz Aytmatov
Qırğızistan Respublikasının Benilyuksda və
Fransada səfiri
Brüssel, 25 fevral 2005-ci il

Mən əlbəttə, o saat Əşrəf Heybətovun mükafatlandırılması haqqındakı təkliflə bağlı müvafiq instansiyalara müraciət etdim və bu barədə Çingiz Torekuloviçə yazdım. İstənilən halda mənə elə gəlir ki, Aytmatovun Azərbaycan rəssamına belə isti və dostcasına münasibəti, onun taleyində canlı iştirakı bütün orden və mükafatlardan üstündür.